

Szókratész és Kalliklész vitája

És egy nyelvet elképzelni annyit tesz, mint egy életformát elképzelni.

(Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*, 19.)

A *Gorgiasz*-ban, mint ismeretes, Szókratész egymás után három férfúval vitázik. Elsőnek magával Gorgiaszsal, majd Pólosszal, végezetül pedig Kalliklészszel. Az első kettőt mintegy legyőzi a vitában, azok végül minden kérdésben beadják a derekukat, kénytelenek elismerni, hogy ha talán Szókratész igazát át nem is érzik (ezek persze az én szavaim), állításait mégis el kell hogy fogadják: Szókratész ugyanis *bebizonyította* a maga igazát. Nem érzem magam hivatottnak Szókratész győzelmének okait kutatni: egyrészt érvelésének nem mindig egészen tiszta logikáját kellene ehhez precízen elemeznünk, amit a mű legújabb magyar kiadásának jegyzetelésekor a rövid jegyzetapparátus adta lehetőségek keretei között Steiger Kornél meg is tett.¹ Másrészt végig kellene gondolnunk, hogy vajon Szókratész vitapartnerei nem azért maradnak-e alul a vitában, mert nem gondolták végig, hogy Szókratész általuk is osztott premisszáiból, mondjuk abból, hogy a szónoknak igazságos embernek kell lennie ahhoz, hogy az igazságosságra tanítson, Szókratész konklúziói valóban következnek. Lehet persze vereségük okát személyiségükben is keresni, Steiger azt írja, hogy Gorgiasz ugyan tekintélyes, tiszteletreméltó, de kicsit korlátolt gondolkodású rétor, Pólosz pedig bőbeszédű és erőszakos szónok,² aki – ezt már én teszem hozzá – éppen ezért nem bír a röviden és pontosan fogalmazó, türelmes–ironikus Szókratészszal.

Szókratész Kalliklész felett aratott győzelme azonban távolról sem egyértelmű. Megítélésem szerint a harmadik vita eldöntetlen marad, hiszen nemcsak Szókratész nem ismeri el Kalliklész igazát, hanem Kalliklész sem Szókratészét. A vita és az egész mű Szókratész monológiájával zárul ugyan, a hosszú monológgra azonban csak azért kerülhet egyáltalán sor, mert Kalliklész az itt szereplő Szókratésznek a történelmi Szókratész már betelt sorsára utaló szavaira – „Kénytelen leszek tehát elviselni, amit rám mér a sors”³ – a következő

¹ Lásd a *Platón összes művei kommentárokkal* sorozat *Gorgiasz* kötetét. Péterfy Jenő fordításának felhasználásával ford. Horváth Judit. Atlantisz, Budapest, 1998.

² Lásd i. m. 151.

³ Platón: *Gorgiasz*, 522c.

kérdéssel reagál: „És azt hiszed, Szókratész, szép dolog az, ha az ember ilyen helyzetbe jut és nem tud segíteni magán?”;⁴ ezzel pedig a maga részéről a vitát befejezettnek nyilvánítja: „már úgyis végigmondtad az összes mondókádat”.⁵ Elképzelem magamnak Kalliklészt, amint a végén karba tett kezekkel, gúnyos képpel hallgatja a maga igazát a transzcendenciába menekülve bizonygató csúf öregembert.

Hogy miért olvastam egyáltalában újra a *Gorgiaszt*? A szegedi *Lábjegyzetek Platónhoz* konferenciasorozat erényről szóló konferenciájára készültem volna egy előadással, ehhez olvastam újra Platón azon dialógusait, amelyek az erényről (vagy az erényről is) szólnak. Az erényt illetően nem jutottam ugyan semmire, a *Gorgiasz*ra azonban felfigyeltem. Szemben a bizonyosan korai szókratikus dialógusokkal, melyekben Szókratész többnyire nemcsak a beszélgetés elején, hanem a végén sem tudja, mi is volna a témát illetően az igazság, a *Gorgiasz*ban sziklaszilárdan hisz a maga igazában, melyet bizonyíthatni is vél. Mennyiben jogosult akkor a *Gorgiaszt* is szókratikus dialógusnak nevezni? – kérdeztem magamtól. Hiszen nagyon úgy néz ki, hogy a történelmi Szókratész soha nem hirdetett semmiféle igazságot. Meggyőződésem szerint a *Gorgiasz* Szókratésze már Platón gondolatait fejezi ki, aki filozófusként a leghatározottabban szembehelyezkedik a megromlott polisszal, melyben szerinte a politika már – s most Hannah Arendtet fogom idézni – nem „a politikai élet valódi tartalmát” mutatja fel, azt „az örömet és meglegedettséget” ugyanis, „mely abból fakad, hogy a hozzánk hasonlók társaságát élvezzük, hogy együtt cselekszünk és jelenünk meg a nyilvánosság előtt, hogy szavainkkal és tetteinkkel hozzájárulunk a világ folyásához, s ily módon szerezzük meg és igazoljuk személyes identitásunkat, s kezdünk el valami teljesen újat”. Hanem ahol „a politika világa nem [...] más, csak elfogult, egymással ütköző érdekek harcmezeje, ahol más sem számít, mint a jólét és a haszon, a fanatizmus és az uralomvágy”. Ahol „minden közügyet érdek és hatalom irányít”.⁶ Nem véletlenül idéztem itt Hannah Arendtet. A *Gorgiasz*szerű párhuzamosan az ő szövegeit olvasván figyeltem fel ugyanis e dialógusnak arra a sajátosságára, hogy benne két nyelvjáték, azaz két életforma, a filozófia és a politika ütközik meg egymással. Nem az volt az érdekes számomra, hogy vajon eldönthető-e az azt illető vita, hogy mi jobb, igazságtalanságot elkövetni vagy elszenvetni, s hogy vajon az-e a bolderabb, aki bűnhődik az általa elkövetett igazságtalanságokért vagy inkább az, aki megússza a büntetést; hanem hogy mi motiválja a filozófus, s mi a politikus gondolatait. Szókratész maga, az eleven és a kivégzett, minden székszise ellenére hitt még, hinni akart még

⁴ Uo.

⁵ I. m. 522c.

⁶ Az Arendt-idézetek a következő helyről valók: Hannah Arendt: *Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén*. Ford. Módos Magdolna. Osiris – Readers International, Budapest, 1995, 271.

a poliszban, mint tudjuk, ezért is nem akart megszökni Athénból; ennél fogva nála nem válik el még élesen egymástól a kétféle igazság. Platón viszont nem hisz már a poliszban, ahogy nem hisz a *Gorgiasz* Szókratésze sem. Ez a Szókratész már a metafizikai tradíció megalapítói közé tartozik, akik – ellentétben a szofistákkal – hisznek az egyetlen, kikezdhethetlen, megcáfolhatatlan igazságban, s azt is akarják tanítani. „Az igazságot nem lehet megcáfolni”. „Egyenesen lehetetlen, kedves Pólosz!”⁷ A szofisták viszont még a polisz emberei. Arendt nyomán magam is egyre inkább úgy látom, hogy alábecsüljük a szerepüket „[...] az emberi gondolkodás dogmatikus kötöttségek alól való felszabadításában, ha Platón példáját követve morálisan elítéljük őket. [...] Nem az a döntő, hogy visszájukra tudtak fordítani érveket, hogy képesek voltak az állításokat fejük tetejére állítani, hanem az, hogy megvolt a képességük a dolgokat csakugyan különböző oldalakról nézni, ami politikailag annyit jelent, értették a sok lehetséges, a valóságos világban készen adott álláspont befogadásának módját.”⁸

A polisz azonban valóban „megromlott”. Az a nyilvános, nem eszköz jellegű cselekvés és beszéd az agorán, melynek ágensei kitűnőségre és hírnévre törekszenek⁹ (Horváth Judit fordításában: tisztességes és megbecsült emberek akarnak lenni) valószínűleg már Szókratész korában sem jellemzője a polisznak; az agorán már csak az árusok kínálják portékáikat. A politika, a köz ügyeinek intézése mintegy a hivatalokba vonul egyre inkább vissza, és a közösség tagjainak magáncéljait, jólétét, gazdagodását van hivatva elősegíteni, nem cél már, hanem eszköz. Ennek megfelelően nem vesz részt többé benne a polisz-közösség valamennyi szabad polgára, azaz – a nőket, a kézműveseket és persze a rabszolgákat leszámítva – mindenki; hanem csak azon kevesek, akik a hatalom birtokában „intézik” a polisz ügyeit. Hogy azonban valaki a hatalmat megszerezze és a hatalomban megmaradjon, ahhoz vagy olyan képességekkel kell rendelkeznie, amelyek segítségével leigázhhatja, igájába hajthatja a többséget, a hirtelen néppé vált polgárokat, azaz türannosszá válhat, vagy meg kell hogy nyerve a nép kegyeit, hízelegnie kell a népnek.

Mind a dialógus Szókratésze, mind pedig Kalliklész ennek az új, Platón álláspontja szerint már régebben megromlott polisznak a polgárai, azé a poliszé, melyben az az életforma, amelyet Arendt valódi tartalommal bíró politikai életnek nevez, s amelyet a polisz valamennyi szabad polgára élt, nem létezik többé. Platón álláspontja szerint a polisz már régebben megromlott,

⁷ Platón: *Gorgiasz*, 473b.

⁸ Hannah Arendt: *A szombat és az oázisok*. Ford. Mesés Péter. Gond–Palatinus, Budapest, 2002, 117–118.

⁹ Lásd *Gorgiasz*, 484d. Arendt, amikor a kitűnés vágyáról, a hírnév és a kiválóság iránti szenvedélyről beszél, talán a *Gorgiasz* Kalliklészének szavait ismétli. Lásd pl. Hannah Arendt: *A forradalom*. Ford. Pap Mária. Európa, Budapest, 1991, 90.

vagy talán sohasem is volt más:¹⁰ „nem tudunk olyan emberről a városunkban, aki jeles államférfi lett volna” – mondja Szókratész. „Azt te is [mármint Kalliklész – V. M.] elfogadod, hogy ma nincsenek ilyenek, de azt állítottad, hogy régebben igenis voltak, és példaként idézted az említett férfiakat.” [Kimónról, Themisztoklészről, Miltiadészről és Periklészről volt szó – V. M.] „Ugyanakkor nehéz elképzelni” – válaszolja Kalliklész –, „hogy a mai politikusaink közül bárki is olyan tetteket hajtson végre, mint azok a régiek”. Szókratész: „Hiszen, kedves barátom, nem is ócsárlom én a régieket abban, ahogyan az állam szolgálói voltak, sőt, azt hiszem, a maiaknál sokkal többet buzgólkodtak, és ügyesebben meg tudták szerezni azt, amire a nép vágyakozott. Ámde a nép vágyainak ők sem adtak más irányt, nem korlátozták őket, s a rábeszélést és a kényszert ők sem arra használták, hogy a polgárokat jobbá tegyék.”¹¹ „Azokat a férfiakat dicséred”, mondja Szókratész Kalliklésznek, „[...] akik mindent feltálatlak az athéniaknak, amit csak ezek kívántak, s tor-
kig jóllakatták őket. Azt mondják róluk, hogy nagyvá tették a várost, de akik mondják, nem veszik észre, hogy ez a növekedés csak puffadás, mert e régiebb politikusok a józan mértékkel és igazságossággal mit sem törődve csak kikötőkkel, hajógyárakkal, falakkal, vámokkal és más ilyen haszontalanságokkal töltötték meg a várost.”¹² A politika, a nyilvános beszéd és cselekvés eszköz, a nép, a csak a maga magángazdagságával és magánjólétével törődő nép szükségletei kielégítésének eszköze. A szabad polgárok demokratikus gyülekezete, az öntudatos egyedekből álló sokaság, amely sem a hatalomra törő és hatalommal bíró, ügyeket intéző államférfit, sem a maga magányában valamifajta elvont igazságot kutató filozófust nem ismerte – ha volt is valaha –, nincsen többé. Nincsen többé, vagy talán soha nem is volt olyan nyilvános beszéd, amely a különféle szempontok és nézőpontok ütköztetésével új világot teremtet; a világ nem a polgárok gyülekezetében születik, hanem adva van, s ha talán mégis mi vagyunk azok, akik alakítják, ezt öntudatlanul, magáncéljainkat kergetvén tesszük; ezen adott világ igazságára csak a magányban élő és magányában gondolkodó filozófus képes rálelni. A sokaság immár a nép, amely eltűri, némelykor egyenesen elvárja, hogy egyes önjelölt vagy ő maga által választott államférfiak uralkodjanak felette, feltéve, hogy azok lehetővé teszik számukra magáncéljaik elérését, jólétük fenntartását vagy fokozását, magángazdaságuk gyarapodását. A nép, az államférfi és a mind a szellem nélküli magáncélok kergetését, mind pedig a nép ezen céljait szolgáló, hatalma érdekében a népnek hízkelő államférfit a maga szellemi magányában megvető és lenéző filozófus hármassága – ez jellemzi azt a helyzetet, amelyben Szókratész-Platón és Kalliklész vitája folyik. Mondottam, megeshet, hogy a

¹⁰ Amiben természetesen éppenséggel igaza is lehet. A korai athéni demokrácia arendti apoteózisa némelykor az én szememben is gyanús.

¹¹ Platón: *Gorgiasz*, 517a–c.

¹² I. m. 518e–519a.

világ, jelesül a görögök világa soha nem is volt másmilyen, hogy néhány évtizedre sem létezett a polisznak az az aranykora, amelyről Arendt álmódott.¹³ De ha valaha másmilyen volt, abban sem ez a Szókratész, sem Kalliklész nem létezhetett. Kettejükét ugyanis egyvalami köti össze, kettejükben egyvalami közös, nevezetesen a nép, a nyáj, a csőcselék mélységes megvetése. Abban a valaha volt vagy csak megálmodott világban pedig nép nem létezett még.

Szép, intellektuálisan ugyancsak vonzó feladat lenne megmutatni tudni, hogy miképpen születik egyszerre a hatalmasokat gyűlölő, *ressentiment*-nal teli, a hatalmasok előtt többnyire meghunyászkodó, ellenük néha az általa alkotott *nomosz* nevében fellázadó, de hízélgő szirénhangjuk által elbűvölhető nép, a nép felett ilyen-olyan eszközökkel, hitegetéssel-hízélgéssel vagy kemény kézzel hatalmat gyakorló államférfi, azaz a modern politikus és az egész földi komédiát mélyen megvető filozófus. E feladatra azonban természetesen még akkor sem vállalkozhatnánk, ha biztos lennénk abban, hogy e hármassikrek születését megelőzőn létezett a görögség arendti aranykora. Itt csak annak a kérdésnek szeretnénk utánajárni, hogy miért vall a vitában Kalliklész, a modern politikus és Szókratész-Platón, a filozófus egymással szemben egyaránt kudarcot. Mondhatnánk persze, hogy egy filozófiai dialógussal, műalkotással állunk szemben, hogy a dialógus szereplői azért nem bírnak egymással, mert e műalkotás szerzője így és nem másképp akarta ábrázolni ezt a vitát. Csakhogy éppen ebben rejlik a látszólagos rejtély. A platóni dialógusok Szókratészének, képviselje a megírt figura akár Platón mesterét, akár Platón magát – mindig igaza van. Akkor is igaza van, ha fogalma sincsen, hogyan is áll a dolog, mert akkor éppen azt kell megértenünk, hogy a dolgokat lehet innen is, onnan is nézni. A *Gorgiasz* Szókratészének azonban, s ez, ha jól sejtem, kivételes a platóni életműben, úgy van igaza,

¹³ Sietve meg kell jegyeznem: a polisz Arendt leírta-megálmodta aranykora nem a görögség Winckelmann, Goethe, Lukács által elképzelt világa, a „[b]oldog kor, melynek a csillagos ég a járható és bejárni való utak térképe, melynek útjait a csillagok fénye világítja meg”. (Lukács György: A regény elmélete. In uő: *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete. Ifjúkori művek*. Ford. Tandori Dezső. Magvető, Budapest, 1975, 493.) Nem. Az arendti aranykor nem a harmónia világa, az arendti görögség-látás Burckhardt, Nietzsche és Heidegger görögség-képére épül. A görögség olyan szemléletére, amely szerint e nép, most a szó egy másik értelmében, tragikusan szemlélte az életet – tudomásul vette a halált. Az arendti valódi politika éppen a halál tudomásul vételének, elfogadásának jegyében létezhetett csak. Arendt így ír: „Nyilvánvaló, hogy e szabadságban a kockázat, a vakmerőség tényezője eleve benne rejtett; a háztartás, amit a szabad ember kénye-kedve szerint elhagyhatott, nemcsak az a hely volt, ahol szükségyszerűség és kényszer lebegett az emberek felett, hanem az is, ahol mindenkinek az élete biztonságban volt, ahol minden a létszükségletek kielégítését célozta. Tehát csak az lehetett szabad, aki kész volt életét kockára tenni, ezzel szemben nem szabad, rabszolgalelek volt az, aki túlságosan nagy szeretettel csüggött életén. E fogyatékossgot a görög nyelv külön szóval jelöli meg.” (*A sinatag és az óázisok*. Id. kiad. 61–62.) Ez a görög szó a *philopszükhia*. Lásd J. Burckhardt: *Griechische Kulturgeschichte*. II. kötet. Dtv, München, 1977, 391.

megingathatatlanul és megcáfolhatatlanul igaza, hogy ellenfelének is igaza van. Honnan a *Gorgiasz*-e kivételessége? A rejtély megoldása számomra, most már, hogy megoldottnak vélem, rendkívül egyszerű. De hogy ily egyszerűvé legyen, ahhoz az egészre a nyelv, a meggyőzés, az érvelés szempontjából kellett rátekinenem. Ameddig az etikai kérdésfeltevés szempontjából tekintek rá, a rejtély megoldhatatlan, hiszen egy pillanatra sem hihetjük, hogy Platón ne az általa ábrázolt Szókratésszel értene egyet. De itt most őt is valami más érdekli. Az a kérdés ugyanis, hogy ha Szókratésznek ilyen egyértelműen és megcáfolhatatlanul igaza van, akkor miért tudja fenntartani az övével homlokegyenest ellenkező álláspontját valaki, aki azért maga is hajlandó gondolkozni. *Gorgiasz* és *Pólosz* legyőzetnek, *Kalliklész* korántsem. *Gorgiasz* és *Pólosz* ugyanis, *Kalliklész*szel szemben, Szókratész nyelvjátékát játsszák. Szókratész nyelvjátékának, a filozófiai nyelvjátéknak a talaján viszont Szókratész okosabb, s neki van igaza. A filozófiai nyelvjáték ugyanis nem a véges földi élet tényeire, hanem a szép, jó és igaz egységének földöntúli-transzcendens eszményére épít. Kant óta tudjuk (de láthatóan tudja az *EMBER* azt már Platón óta), hogy a *noumena* világában érvényes értékek igazolása nem lehetséges a lélek halhatatlanságának posztulálása nélkül. S mit tesz a *Gorgiasz*- Szókratész-Platónja: posztulálja a lélek halhatatlanságát. „A halál, véleményem szerint, két dolognak, a léleknek és a testnek a szétválása.”¹⁴ „[...] azon igyekszem, hogy a lelkemet a leginkább ép állapotban állíthassam bírám elé. Ezért nem törődöm azzal, hogy mit tartanak rólam az emberek, hanem az igazságot szolgálom, s arra törekszem, hogy tőlem telhetőleg a legerényesebben éljek és úgy haljak is meg, ha időm betelt. [...] különben nem fogsz tudni segíteni magadon, ha majd elérkezik annak az igazságszolgáltatásnak és annak az ítéletnek az ideje [...]”¹⁵ Szókratész tehát fog tudni segíteni magán a halál után, az igazságszolgáltatás és az ítélet idején, ha nem is tud segíteni magán (ahogy a történelmi Szókratész nem tudott) halála előtt, a földi igazságszolgáltatás és ítélet idején. Ez utóbbit viszont *Kalliklész*, mint hallottuk, nem tekinti szép dolognak. De meggyőzheti-e egymást két ember, akiknek ennyire más a világmérete? Az egyik a véges, földi testi életre tesz, ahogy később majd aztán Nietzsche – lehetetlen nem észrevenni, hogy Nietzsche *A morál genealógiájában* mindazt, amit az úri morálról, a rabszolgamorálról, a gyengék erősekkel szembeni *ressentiment*-járól mond, az egyszerűen *Kalliklész* álláspontjának a megismétlése¹⁶ –, a másik az örök

¹⁴ Platón: *Gorgiasz*, 524b.

¹⁵ I. m. 526d–e, 527a.

¹⁶ Csak néhány fontos mondat: „[...] a természetes felfogás szerint mindig az a csúfosabb, ami a kellemetlenebb, például a jogtalan szenvedés, a törvény szerint azonban a jogtalan cselekvés a csúnyább. [...] Szerintem a gyöngé emberek és a tömeg hozza a törvényt. [...] El akarják ijeszteni az erősebb s tehetősebb embereket, hogy ne törjenek náluk többre és ezért hangoztatják, hogy a nagyraagyás csúnya és jogtalan, és hogy a jogtalanság

igazságra és a lélek halhatatlanságára. Márpedig „[...] világképem nem attól van, hogy meggyőződtem helyességéről; nem is attól, mert meg vagyok győződve helyességéről. Hanem ez az az öröklött háttér, amely alapján igaz és hamis között döntök.”¹⁷ S folytathatnám tovább még jónéhány idézettel *A bizonyosságról*-ból, melyek mind kulcsot adnak a szituáció megértéséhez, mondjuk azzal, hogy „Nagyon okos és művelt emberek hisznek a bibliai teremtetéstörténetben, és mások bizonyítottan hamisnak tartják, és az előbbieik számára ismertek az utóbbiak érvei.”¹⁸ Két aforizmát tartok ebben az összefüggésben rendkívül fontosnak. Az egyik mintha Szókratész-Platón magatartását jellemezné, azé a figuráét, aki minden áron bizonyítani kívánja a maga álláspontját, még ha a végén azután – önmaga által is tudottan – a hitre rekurál is. *A bizonyosságról* 166. aforizmája így szól: „A nehéz az, hogy hitünk alaptalanságát belássuk.”¹⁹ A másik viszont Kalliklészét. Wittgenstein azt mondja: „Valakinek, aki a kétségkívüli állításokkal szemben [mármint a számomra kétségkívüli állításokkal szemben, teszem hozzá Wittgenstein szellemében – V. M.] ellenvetéseket akarna tenni, egyszerűen azt lehetne mondani: »Á, értelmetlenség!« Tehát nem válaszolni neki, hanem rendreutasítani.”²⁰ Nos, Gorgiaszal és Pólosszal szemben Kalliklész számos alkalommal tényleg ezt is teszi. Lássuk csak. Szókratész már majdnem csőbe húzza Kalliklészét, aki azt állítja, hogy a hatalmasabb, az erősebb a jobb is. Erre Szókratész azt válaszolja, hogy a tömeg a természet rendje szerint hatalmasabb az egyesnél, a tömeg törvénye tehát, mely szerint jogtalanság, ha valaki a hatalomból, vagyonból, mert hatalmasabb, erősebb, nagyobb részt kíván, valójában a hatalmasabb törvénye, tehát Kalliklésznek is el kellene fogadnia. Mire Kalliklész: „Ez az ember képtelen lemondani a locsogásról. Nem szégyellsz, Szókratész, még öreg korodra is szavakra vadászni? Mint valami kincsnek, úgy megörölsz neki, ha valaki rosszul fejezi ki magát. Szerinted én másokat tartok jobbnak, mint a hatalmasokat? Hiszen már rég megmondtam, hogy azonosnak tartom a hatalmasabbat és a jobbat. Csak nem képezed, hogy ha rabszolgánép és csőcselékhad, amely testi erején kívül semmit nem számít, összegyűlik és kimond valamit, azt én törvénynek nevezem?”²¹ Hát ez bizony kemény rendreutasítás. Aztán később: „Mindig

éppen abban áll, ha valaki hatalomból, vagyonból a többiekénél nagyobb részre tart igényt. Ők maguk nyilván boldogan elfogadnák az egyenlőséget. [...] A természet ellenben, véleményem szerint, éppen azt mutatja, hogy úgy jogos, hogy a derekabbnak többje legyen, mint a hitványnak, a hatalmasabbnak többje, mint a gyöngének.” (I. m. 483a–d.)

¹⁷ Ludwig Wittgenstein: *A bizonyosságról*. Ford. Neumer Katalin. Európa, Budapest, 1989, 94. 18 I. m. 336.

¹⁹ I. m. 166.

²⁰ I. m. 495.

²¹ Platón: *Gorgiasz*, 489b–c.

ugyanazt hajtogatod, Szókratész.”²² Vagy: „Milyen erőszakos vagy, Szókratész! Szerintem jobb, ha nem folytatjuk tovább, vagy pedig keress magadnak másik vitatkoztársat.”²³ „Kötekedsz velem, Szókratész.”²⁴

Kalliklész rendreutasít, mert tisztában van vele, hogy ő meg Szókratész nem egy nyelven beszélnek. S Platón, s nem is mindig Szókratészszal kimondatva, holott egészében Szókratész mégiscsak az ő szócsöve, többször is fölfedi a szituáció titkát, azt a tényt, hogy nem egyfajta, hanem többféle nyelvjáték, nem egyfajta, hanem többfajta logika van a világban, mert más és másféleképpen élünk. Szókratész a filozófiával él, a filozófia a kedvese. „[...] akadályozd meg kedvesemet, a filozófiát, hogy így beszéljen. Mert amit tőlem hallasz, kedves barátom, azt mindig ő mondja, de távolról sem oly szélsőiesen, mint a másik pájtásom. Kleiniasz fia ugyanis egyszer így, másszor amúgy beszél, a filozófia azonban mindig ugyanazt mondja.”²⁵ Kalliklész nem is vitatja, hogy a Szókratész szájával szóló filozófiának a maga nyelvjátékán belül megvan a maga igazsága. Ő maga azonban egy más igazság híve: „Ez hát az igazság” – mondja –, „s magad is fel fogod ismerni, ha majd a filozófiától elfordulva fontosabb dolgokra adod fejed. Mert mulattató a filozófia, kedves Szókratész, fiatal korunkban, mértékkel űzve; de kész veszedelem, ha a kelleténél többet bíbelődünk vele. Hiába kiváló tehetségű valaki, ha egy meghatározott koron túl is filozófiával tölti meg az életét, szükségképpen tapasztalatlan marad mindabban, amiben pedig jártasnak kell lennie, ha tisztességes és megbecsült ember akar lenni.”²⁶ Nem fogja ismerni állama törvényeit, nem fogja tudni, hogyan beszéljen az emberekkel magán- és közügyekben, és az emberek örömeiben-vágyaiban, és egyáltalán emberismeretben teljesen járatlan marad. [...] A legjobbnak azt tartom különben, ha az ember mindkettőben jártas. A filozófiával műveltségünk céljából foglalkozni szép dolog, s éppen nem válik szegényére az ifjúnak. De már nevetségesnek tartom, ha valaki még meglelt korában is filozofál. [...] ha érettebb ember foglalkozik filozófiával, s nem tudja abbahagyni, az illetet, Szókratész, meg kellene botozni. Mert ahogyan az előbb mondtam, ha még akkora tehetsége is van az ilyennek, férfiatlanná válik, egyre csak kerüli a nyilvános élet zaját s a piacot, ahol [...] a hírnevet szerzi az ember, [...] és soha nem hagyja el a száját egyetlen nagyszerű, szabad, hatékony gondolat sem.”²⁷ S végül Szókratész vonja le a következtetést. „Hisz láthatod, hogy arról beszélgetünk” – mondja –, „aminél nemigen találhat komolyabb tárgyat senki, akinek csak egy csöpp esze is van – tehát arról, hogy milyen

²² I. m. 490e.

²³ I. m. 505d.

²⁴ I. m. 515b.

²⁵ I. m. 482a–b.

²⁶ Péterfy Jenő fordításában itt „kitűnőségre és hírnévre törekvő” áll.

²⁷ I. m. 484c–485e.

életet éljen az ember; vajon, amint te óhajtod, a férfi kötelességét végezze, beszéljen a nép előtt, gyakorolja a szónoklást, vegyen részt a közügyekben, amint most ti teszitek, vagy inkább forduljon a másik életmód, a filozófia felé.”²⁸ „[...] egy nyelvet elképzelni annyit tesz, mint egy életformát elképzelni” – így Wittgenstein.²⁹ „A politikum e terét, amely mint ilyen, a sokak által megbeszélte és tanúsított valóságot és a szabadságot egyaránt megvalósította és garantálta, csak akkor vizsgálhatjuk a politika szféráján túl lévő értelmének szemszögéből, ha – mint a polisz filozófusai – a kevesekkel való érintkezést előnyben részesítjük a sokakkal való érintkezéssel szemben, és meggyőződésünkbe válik, hogy a szabad egymással-valamiről-beszélgetés nem valóságot, hanem ámitást, nem igazságot, hanem hazugságot eredményez.” – mondja Arendt.³⁰ Csakhogy mintha Arendt mintegy a filozófusok bűnéül róná fel ezt a polisszal való szembefordulást s a szabadság egy másik terének, az akadémiai szabadság kevesek birtokát képező terének megteremtését. „Az Akadémia szabadságtere a piactérnek, az agorának, a polisz központi szabadságterének teljes értékű pótlására volt hivatott”³¹ azoknál, akik a kevesekkel való érintkezést részesítették előnyben. Csakhogy a filozófusok nem a politikai szabadság terében az agorán folyó beszéddel fordulnak szembe; amíg ez a beszéd a maga nagyságában létezett, ha egyáltalán létezett, nem volt filozófia, nem voltak filozófusok. A filozófusok a csak a maga magánérdekeit tekintő sokasággal, a néppel, és az ezen érdekeket hatalmuk fenntartása érdekében jól-rosszul szolgáló politikusokkal szállnak szembe. A megromlott polisszal tehát. Azt a véleményt, hogy a szabad egymással-valamiről-beszélgetés nem valóságot, hanem ámitást, nem igazságot, hanem hazugságot eredményez, Arendt szerint elsőként Parmenidész képviselte. Hérakleitosz szerint pusztán csak a rosszakat, akik sokan vannak, különítette el a kevesektől és a jóktól, ami Arendt szerint alapjában véve megfelelt a görög politikai élet küzdő szellemének. Ami ez utóbbit illeti, nem nagyon hiszem, hogy Arendtnek igaza lenne. A filozófia, meggyőződésem szerint, amióta csak létezik, ezt a beállítódást tette magáévá.

A *Gorgiasz* Kalliklésze minden, csak nem a polgárok között cselekvésével és beszédével magát kitüntető, magának hírnevet szerző valaki, akivel Szókratész-Platón azért szállna szembe, mert nem kedveli az agora lármáját. Kalliklész egy nietzscheti értelemben vett úr, aki egy a filozófiától eltérő, életkedvelő életformát képvisel, aminek lehetőségfeltételét abban látja, ha a politika a csőcseléket, akármilyen eszközzel is, de megzabolázza. Mert hiszen az olyat, mint Szókratész, a csőcselék, az első jöttment a törvényszék elé

²⁸ I. m. 500c.

²⁹ Ludwig Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*, 19. Ford. Neumer Katalin. Atlantisz, Budapest, 1998.

³⁰ Hannah Arendt: i. m. 72.

³¹ I. m. 74.

hurcolhatja. Szókratész-Platón tisztában van ezzel, hogy is ne volna: „Még azon sem csodálkoznék, ha halálra ítélnének”³² – mondja. Csakhogy ezt a Szókratészt, ellentétben az elevennel, halálra ítélttel és kivégzettel, már nem a polisz törvényeinek, hanem az örök és megváltoztathatatlan igazságnak a tisztelete motiválja. Kalliklész életformáját nem tudja választani, mert nem ennek a világnak él, s ennek megfelelően az a véleménye, hogy a politikusok és szónokok a „[...] közügy örve alatt magánérdekeiket hajhásszák [...] Becézik a népet, mint a kisgyermeket szokás, kedveskednek neki, s cseppet sem érdekli őket, hogy rontják-e, javítják-e őket ezen az úton”.³³ Kalliklész válasza: „Ez már nem olyan egyszerű. Vannak szónokok, akik igazán a szívükön viselik a polgárok érdekeit, amikor beszélnek, vannak azután olyanok is, akikről te beszélsz.”³⁴

Ez a vita, a politikus és a filozófus vitája 2500 éve zajlik Európában. A legnagyobbak mindig is tudomásul vették azután, hogy eldönthetetlen. A *Gorgiasz* fényében újraolvastam a *Julius Caesart*, melyben Antonius nagymonológja a meggyőzés, a rábeszélés – és persze a hízélgés iskolapéldája. Shakespeare e drámájának szereplői mintha maguk is Platón dialógusából értenék meg magukat. A hírnévre és dicsőségre törekvő Caesar, aki a modern világban szükségképpen zsarnokká lesz. A kis Decius-ok csapata, akik semmiféle aljasságtól, hízélgéstől vissza nem riadnak, hogy valaki nagynak az árnyékában a maguk pecsenyét sütögessék. Brutus, a filozófus, akit a közjó szeretete magányából kilépni kényszerít, minthogy azonban semmi pragmatikus lépésre nem szánhatja el magát, ha azt nem tekinti igazságosnak, ki, amidőn döfé, szerette Caesart,³⁵ szükségképpen elbukik. S végül a pragmatikus politikusok, Brutus oldalán Cassius, legfőként pedig Caesar oldalán Antonius, akik úgy gondolják, hogy aki az igazságba nem akar belebukni, kénytelen igénybe venni csúf eszközöket is. Hadd zárjam ezt a vázlatot Antonius két monológjával:

Caesar holtteste fölött, mikor már egyedül van vele, Antonius ezt mondja:

Ó, megbocsáss, te vérvő földdarab,
Hogy hentesidhez ily nyájas vagyok.
A legnemesbik férfi romja vagy te,
Ki valaha az idők hullámában élt.³⁶

³² Platón: *Gorgiasz*, 521d.

³³ I. m. 502e.

³⁴ I. m. 503a.

³⁵ Lásd William Shakespeare: *Julius Caesar*. Ford. Vörösmarty Mihály. III. felvonás, 1. szín.

³⁶ Uo.

A hentes Brutus holtteste fölött meg:

Ez volt a legnemesbik római
 Mindnyája közt; a többi lázadók,
 Amit tevének, ökízüle, mind
 Irigységből tevék nagy Caesar ellen.
 Ő tiszta szándékból és egyedül
 Közjó miatt szövetkezett velök.
 Szelíd volt élte, s úgy vegyültenek
 Az elemek benne, hogy fölkelhete
 A természet s világnak mondhatá:
 'Ez férfi volt.'³⁷

³⁷ I. m., V. felvonás, 5. szín.